

Fecr Yayınları: 564

HİLLE MEDRESESİNDEN Şİİ BİR ÂLİM PORTRESİ:
MUHAKKİK el-HİLLİ

Feyza DOĞRUYOL

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
VADİ GRAFİK TASARIM VE REKLAMCILIK LTD. ŞTİ.
İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1
Yenimahalle/ANKARA • Tel: (0312) 395 85 71
(Sertifika No: 47479)

1. Baskı: Eylül 2022

ISBN: 978-625-8304-11-4

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

HİLLE MEDRESESİNDEN
ŞİÎ BİR ÂLİM PORTRESİ:
MUHAKKİK el-HİLLÎ

Feyza DOĞRUYOL

Ankara 2022

Feyza DOĞRUYOL

2007 yılında Adapazarı Anadolu İmam-Hatip Lisesi'nden; 2011 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. Yüksek lisans eğitimini Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2014 yılında "Şiî-İmâmî Gelenekte Gaybet İnanıcının Temellendirilmesi" başlıklı teziyle; doktora eğitimini ise 2021 yılında aynı enstitüde "Hille Medresesinin Şiî-Usûlî Gelenekteki Yeri: Muhakkık el-Hillî Örneği" başlıklı teziyle tamamladı. T.D.V. İslam Araştırmaları Merkezi'nde yürütülen Araştırmacı Yetiştirme Projesi'nde 2012-2021 yılları arasında araştırmacı olarak yer aldı. Çalışmalarını İslam Mezhepleri Tarihi alanında ve özellikle Şiîlik üzerine devam ettirmekte ve aynı fakültede Dr. Öğr. Üyesi olarak görevini sürdürmektedir.

Beni yetiřtiren anne ve babama..

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	8
ÖN SÖZ	9
GİRİŞ	13

BİRİNCİ BÖLÜM

HİLLE MEDRESESİ ve MUHAKKİK el-HİLLÎ

1.1. Tarihte Hille	35
1.1.1. Hille’de Siyasî Hayat	37
1.1.2. Hille’de Sosyal ve İktisadî Hayat	52
1.2. Hille Medresesi: Tarihi, Önemli Şahsiyetleri ve Şiî Gelenekteki Yeri	60
1.2.1. Hille Öncesi Şiî Medrese Merkezleri	60
1.2.1.1. Kûfe	62
1.2.1.2. Kum ve Rey	63
1.2.1.3. Bağdat	65
1.2.1.4. Necef	67
1.2.1.5. Halep	72
1.2.2. Hille Medresesinin Kuruluşu ve Gelişmesi	73
1.2.2.1. Hille Medresesinin Kuruluşunda Etkili Faktörler	74
1.2.2.2. Hille Medresesinde İbn İdrîs el-Hillî Etkisi	79
1.2.2.3. Hille Medresesinin “Altın Çağı”	88
1.2.3. Hille Ulemâsı	99
1.2.4. Hille Medresesinde Eğitim	105
1.3. Muhakkık el-Hillî’nin Hayatı ve İlmî Şahsiyeti	111
1.3.1. Hayatı	112
1.3.2. Hocaları	117
1.3.3. Öğrencileri	119
1.3.4. Eserleri	125
1.3.4.1. Kelam Eserleri	125
1.3.4.2. Fıkıh Eserleri	126
1.3.4.3. Usûl Eserleri	136
1.3.4.4. Diğer Eserleri	137

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAKKİK el-HİLLİ’NİN USÛLÎ DÜŞÜNCEYE KATKILARI

2.1. Muhakkık el-Hillî Öncesi Şîi-USûlî Düşüncenin Genel Özellikleri-----	139
2.2. Usûlî Yöntemde Muhakkık el-Hillî Etkisi -----	149
2.2.1. Akl -----	149
2.2.2. Haber-i Vâhid-----	155
2.2.3. İctihad-----	163
2.3. Usûlî Yöntemin Ca’ferî Fıkhına Yansıması -----	176
2.3.1. Humus ve Zekât-----	176
2.3.2. Cuma Namazı -----	188
2.3.3. Cihad-----	193
2.3.4. Emir bi’l-ma’rûf nehiy ani’l-münker -----	200
2.3.5. Had Cezalarının Uygulanması -----	210
2.3.6. İmam’ın Nâibi Olarak Fukaha-----	216
2.4. İmâmet ve Siyaset -----	225
2.4.1. İmâmet Düşüncesi -----	226
2.4.1.1. İmâmetin Gerekliği: Lütuf Nazariyesi -----	227
2.4.1.2. İmam Tayininin Meşrû Yolu: Nass ile Tayin-----	231
2.4.1.3. İmamın Taşınması Gereken Vasıflar-----	234
2.4.1.4. Peygamber’den Sonra: Ali’nin İmâmetini Savunma -	238
2.4.1.5. Meşruiyet Mücadelesi: Ebû Bekir’in İmâmetini Red-	245
detme -----	
2.4.1.6. On İki İmam Hakkında -----	251
2.4.1.7. On İkinci İmamın Gaybeti-----	253
2.4.2. Siyaset Düşüncesi-----	260
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME-----	271
KAYNAKÇA -----	283
EKLER-----	309

KISALTMALAR

a.mlf.	: Aynı Müellif
b.	: bin
b.y.	: Basım Yeri Yok
Bk.	: Bakınız
bint.	: bintü
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
krş.	: Karşılaştırınız
mlf.	: Müellif
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarihsiz
vd.	: ve diğerleri
y.y.	: Yayıncı Yok
yy.	: Yüzyıl

ÖN SÖZ

Şii-Usûlî ulemanın önemli isimlerinden Muhakkık el-Hillî (ö. 676/1277) Usûlî düşünceye kendisiyle birlikte benimsenmeye başlanan bazı usûller katmış olması sebebiyle bu mezhebin bir teorisyeni sayılmaktadır. Ayrıca o, günümüzde de mezhebin temel eserleri arasında görülen önemli bir telifatın sahibidir. Bu vasıflar onu, Usûlî geleneğin hicrî 7. yüzyıldaki en önemli temsilcisi kılmaktadır. Kendi döneminde Hille medresesinin lideri olan bu ismin fikhî ve kelâmî görüşlerinin derli toplu şekilde ele alınması ve onun geleneğe katkısının ortaya konulması İslam Mezhepleri Tarihi çalışmaları açısından önem taşımaktadır. Ülkemizde, bu çalışma kaleme alınırken hazırlanan bir yüksek lisans tezi dışında münhasıran Muhakkık el-Hillî'yi konu edinen bir çalışmanın olmaması bizi bu konuyu çalışmaya teşvik etmiş ve neticede elinizdeki bu çalışma vücut bulmuştur. Ayrıca yapılan literatür taramaları sonucunda Türkiye akademisinde Hille medresesi üzerine de yapılmış bir çalışmanın olmaması çalışmamıza olan şevkimizi arttırmış, bu alanda araştırma yapmak isteyen araştırmacılara da ışık tutma niyetimize vesile olmuştur. Bu açıdan çalışmamız, alandaki her iki eksikliği de doldurma amacı taşıyarak Muhakkık el-Hillî'nin geleneğe katkılarını ortaya koyarken bunu Hille ilim mirası açısından da ele almaya çalışmaktadır.

Elinizdeki bu çalışma iki bölümden müteşekkildir. Çalışmanın "Hille Medresesi ve Muhakkık el-Hillî" başlığını taşıyan birinci bölümünde, öncelikle Hille şehrinin sosyo-kültürel, siyasî ve iktisadî tarihine yer verilmiş, Muhakkık el-Hillî dönemine kadar şehir, bu açılardan incelenmeye çalışılmıştır. Akabinde Hille medresesi konusuna giriş mahiyetinde, Şii ilim tarihindeki önemli bazı medrese merkezleri kronolojik şekilde ele alınmış,

bu medreselerin öne çıkan özellikleri ve bazı önemli şahsiyetleri üzerinde durulmuştur. Ardından bölümün ikinci alt başlığında ise kuruluşundan zayıflama dönemine kadar Hille medresesinin tarihi ve bu medresenin dönemsel olarak Şii-Usûlî düşünceye katkılarına yer verilmiştir. Bu başlık altında ek olarak Muhakkık el-Hillî öncesinde İbn İdrîs el-Hillî'nin medreseye katkıları ve Muhakkık sonrasında Allâme el-Hillî'nin bu gelenek açısından önemine işaret edilmiştir. Birinci bölümün son alt başlığı ise Muhakkık el-Hillî'nin hayatı ve ilmî şahsiyetine ayrılmıştır. Bu başlık altında el-Hillî'nin hocaları, öğrencileri ve eserlerine değinilmiştir.

“Muhakkık el-Hillî'nin Usûlî Düşünceye Katkıları” başlıklı ikinci bölümde ise, onun bazı fikhî ve kelâmî görüşlerinin Şii-Usûlî gelenekteki yeri ve etkileri işlenmiştir. Mezhep içerisinde fakih kimliğiyle öne çıkması bakımından öncelikle onun şer'î kaynakları anlama hususunda akıl delilini kullanması, fetvalara kaynaklık etmesi bakımından haber-i vâhidin delil değeri ve icihad gibi, Usûlî yöntem içerisinde değerlendirilebilecek bazı hususlardaki tutumu incelenmiştir. Daha sonra onun fıkhîta benimsediği bu usûlün fûrû-i fıkhîta nasıl karşılık bulduğu görülmeye çalışılmış ve Ca'ferî fıkhında bazı konularda nasıl bir tutum sergilediğine değinilmiştir. Ele alınan meseleler esasen İmâmîyye'nin imâmet anlayışının gaybet döneminde bazı fikhî meselelerin uygulanmasına yansımalarından ibarettir. Bu bağlamda Muhakkık el-Hillî'nin, yerine getirilmesi imama ait olan humus, zekât gibi malî yükümlülükleri toplamak, Cuma namazını kıldırmak, had cezalarını uygulamak, toplumda adaleti sağlamak gibi görevlerin gaybet döneminde ne şekilde icra edileceğine dair görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra Muhakkık el-Hillî'nin imamın gâib olduğu bir dönemde tüm bu meselelerde fakihe verdiği niyâbet hakkı üzerinde durulmuştur. Daha sonra Şîa'nın diğer mezheplerden en önemli ayrışma noktası olarak imâmet düşüncesini eserle-

rinde nasıl ele aldığı ve hangi delillerle temellendirmeye çalıştığı hususu işlenmiştir. Son olarak ise gaybet döneminde yönetimi elinde bulunduran ve gayri meşrû olarak gördüğü yöneticiler ile Şiilerin ilişkisine dair görüşlerine yer verilmiştir.

Aynı zamanda Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan bir doktora tezine dayanan bu çalışmanın ortaya çıkma sürecinde şahsım dışında elbette birçok kişi ve kurumun emeği ve katkısı söz konusudur. Burada şükranla adlarını zikredeceklerimin yanı sıra buraya sığdıramayacağım kadar çok insan bu yolda bana desteklerini sunmuştur. Yüksek lisans çalışmamı da kendisiyle tamamladığım, bir baba samimiyeti ve yol göstericiliği ile şahsını daima örnek aldığım ve teşvikleriyle bana daima yol gösteren danışmanım Prof. Dr. Süleyman Akkuş'a şükranlarımı sunarım. Lisans yıllarımdan beri akademik bakış açımı geliştirmeye çalışan ve teşvik eden, hem yüksek lisans hem doktora sürecinde jürimde yer alarak beni onore eden ve başka bir üniversiteye geçmesine rağmen çalışmama rehberlik etmeyi bırakmayan değerli akademisyen Prof. Dr. Muammer İskenderoğlu'na ve yüksek lisans döneminden beri çalışmalarımı okuyan ve katkılarını esirgemeyen jüri üyem Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Mücahid DüNDAR'a teşekkür ederim. İslam Araştırmaları Merkezi'nin vesilesi ile yüksek lisans döneminden bu yana bana danışmanlık eden, uzun süren toplantılarımızda kendisini haberdar ettiğim akademik olsun olmasın çalışmalarımın her biri hakkında değerli fikirlerini sunan, akademik tavrı, eserleri ve şahsı ile her zaman örnek aldığım kıymetli hocam Prof. Dr. Mehmet Ali Büyükkara'ya da minnettarım. Savunma jürimde yer almayı kabul ederek çalışmaya önemli katkılarda bulunan değerli hocam Prof. Dr. Mehmet Ümit'e de teşekkürü bir borç bilirim. Fakültede kendisiyle çalışmaktan mutlu olduğum değerli meslektaşım Doç. Dr. Habib Kartaloğlu'na da yol göstericiliği için ayrıca teşekkür ederim.

2013 yılında Araştırmacı Yetiştirme Projesi kapsamında bir araştırmacı olarak dahil olduğum İslam Araştırmaları Merkezi'nin maddi-manevi desteklerini burada zikretmeden geçemem. Projenin neşvünema bulmasını sağlayan, sürece katkı sunan ve samimiyetle her daim kapılarını açık tutan değerli ilim adamlarına şükranlarımı sunarım. Kütüphanesini istifademize sunan ve bizlere yuva hissi veren İSAM yönetimi ve çalışanlarına da teşekkür ederim.

Çalışmam süresince bana destek olan ve akademik süreçlerimizi birlikte yaşadığımız sevgili kardeşlerim Büşra Çakmaktaş, Zehra Özli ve lise sıralarından beri kardeşliklerini benden esirgemeyen sevgili Kübra Cevherli ve Feyza Cevherli'ye teşekkür ederim. Ve elbette, yaşadığım tüm süreçlere şahit olan, sıkıldığım da benden çok sıkılan, benimle sevinen, hayatım boyunca beni destekleyen, dualarıyla çalışmalarımın gizli kahramanları sevgili ailemin her bir ferdine sonsuz şükranlarımla..

Feyza DOĞRUYOL
Sakarya 2022